

OPEN VOOR HET NIEUWE

‘Zijn religies nodig in een samenleving?’ wierp een student op, vijf minuten voor het einde van de les. Ik had het voorrecht om in een lerarenopleiding een keuzevak boeddhisme te doceren. Het was duidelijk dat we het antwoord op die vraag niet in die laatste minuten gingen vinden. Ik vroeg de studenten om tegen de volgende les zo veel mogelijk argumenten voor én tegen te verzamelen. Bij het ordenen van alle argumenten tekende zich langzaam een helder patroon af. Er was duidelijk een cognitief en een ethisch aspect aan de discussie. Maar zowel cognitief als ethisch bleek alles wat als vernauwend en inperkend ervaren werd, een tegenargument en alles wat openheid bevorderde, een argument pro.

De studenten wezen een beperkend moralisme waarin van alles moet of niet mag af. Een traditie daarentegen die mensen helpt om hun hart te openen en met liefde en mededogen met elkaar om te gaan, ervoeren ze als heel waardevol. Een eng wereldbeeld was een argument tegen religie, maar een open geest zagen ze als van grote waarde.

Zo stelde een studente wiskunde en wetenschappen dat ze wel degelijk haar hart verpand had aan de wetenschap, maar dat ze het wetenschappelijk wereldbeeld soms te eng vond en dat de lessen boeddhisme haar hielpen om dat wereldbeeld te openen en te verruimen. Merkwaardig. Hebben we niet eerder de wetenschap horen benoemen als een bevrijding van een te eng godsdienstig wereldbeeld?

Het belangrijke is dat openheid als centraal criterium kwam bovendrijven. We verlangen naar openheid en tegelijkertijd zijn we er bang voor. Want in de openheid verliezen we de illusie van zekerheid. In de openheid laten we los wat we dachten te kunnen vasthouden, zelfs onze identiteit. In de openheid is er de totale creativiteit, die zwanger is van alles, maar niets dat onmiddellijk bruikbaar is.

We ervaren deze openheid als *tremendum et fascinosum*: we zijn er bang voor én we zijn erdoor gefascineerd. We kunnen niet leven met en niet leven zonder. En dus proberen we die openheid te bevatten, we gaan ze invullen. We geven datgene wat ons fascineert en beangstigt een naam. Zo creëren we een God naar ons beeld en gelijkenis, of een ideaal als de verlichting.

Dat is wat mensen voortdurend gedaan hebben. Uit angst proberen we het *tremendum et fascinosum* te domesticeren. We projecteren er onze wildste verlangens op. Als iets zulke sterke gevoelens kan losmaken, moet het wel heel machtig zijn. We maken het magisch en proberen het met offers om te kopen en op onze hand te krijgen. We proberen het te formaliseren. We creëren dogma's, levensbeschouwingen, zingevingssystemen, morele regels.

Religie zoals we het hier benaderen, heeft echter niets te maken met zingeving of levensbeschouwing. Het is geen zingevingssysteem maar een zinvermorzelingsstelsel. Religie zet alles op losse schroeven, creëert openheid en neemt onze zekerheden weg. Erediensten en levensbeschouwingen fungeren als een container voor religie. Vaak worden het zonder meer degeneraties ervan, ook al vinden we in iedere traditie diepreligieuze, open mensen die elkaar vinden en verstaan, zelfs zonder woorden.

Het boeddhistische woord voor openheid is *shunyata*. Gewoonlijk vertalen we dat in het Nederlands als 'leegte'. Een niet erg gelukkige vertaling, want we spreken toch ook niet over een lege

plek in het bos maar wel over een open plek. Zenmeditatie is, in tegenstelling tot wat velen denken, niet het cultiveren van andere bewustzijnstoestanden of het stoppen met denken, maar wel een stoppen met weten. Het is het creëren van een ruimte van radicale openheid.

In zen vinden we de triade: groot vertrouwen, grote twijfel, grote vastberadenheid. Het worden soms de drie pijlers van zen genoemd. *Groot vertrouwen* gaat over dat verlangen, de intuïtie dat er 'iets' is buiten de vernauwing waarin we gevangen geraakt zijn. Er wordt soms smalend gedaan over het 'ietsisme'. Ten onrechte. Het is het begin en de motor van een zoektocht. We weten niet eens waar we naar zoeken. Maar zoals de dichter Rutger Kopland zei: 'Wie wat vindt heeft slecht gezocht.'

Groot vertrouwen is niet voldoende. Als er enkel vertrouwen was, zouden we in ons zoeken blijven steken bij de eerste de beste sekte die ergens een snaar in ons hart weet te raken. Daarom is twijfel op de weg van zen geen obstakel maar een wezenlijk deel van het pad. En het is *grote twijfel*. Het gaat niet over een beetje kritisch blijven. Het gaat erom alles in twijfel te trekken, tot op het bot. 'Wie wat vindt, heeft slecht gezocht.'

Dit vraagt om een *grote vastberadenheid*. Om met heel je wezen te blijven zoeken naar openheid, zonder het telkens weer in te vullen met weten en zekerheid. Om telkens weer op te geven wat je vindt en ten slotte te beseffen dat groot vertrouwen en grote twijfel een en hetzelfde zijn. Dat het iets waarnaar je zocht, niet iets is. Dat openheid slechts open is als ze niet gevuld wordt. Dat zoeken belangrijker is dan vinden. 'Wie wat vindt, heeft slecht gezocht.'

Het boeddhisme kent geen gebod van liefde. Liefde of mededogen, noem het zoals je wilt, is geen gebod maar een product. Het is slechts in onze bewustzijnsvernauwing dat mededogen

verdwijnt. Mededogen is het vanzelfsprekende gevolg van openheid. Er is geen gebod voor nodig.

Ik ben niet enkel zenbeoefenaar. Ik ben ook een arts met een wetenschappelijke opleiding. Dat is een heel ander perspectief. De mensheid heeft religie blijkbaar vanaf het prille begin belangrijk gevonden. Het is een beetje bon ton om te doen alsof de mens zich daar nu eindelijk van aan het bevrijden is. Het kan er bij mij als door de wol geverfde darwinist niet in dat de mensheid zich duizenden jaren met iets zou hebben beziggehouden als dat geen evolutionair voordeel opleverde. Maar wat zou het evolutionaire voordeel kunnen zijn van religie?

Misschien licht de volgende zin van Gregory Bateson – bioloog, antropoloog, zenstudent en een grote fan van Darwin – een tipje van de sluier op. In een bespreking van Darwins evolutieleer schrijft hij: *'By return to the unlearned and mass produced egg, the ongoing species again and again clears its memory banks to be ready for the new.'*³

In een darwinistische visie op evolutie is de dood van het individu essentieel voor de overleving van de soort. Het zijn niet de verworven aanpassingen van het individu die worden bewaard en doorgegeven. Het proces van natuurlijke selectie gaat via de voortplanting. De verworvenheden van het individu worden opgegeven en maken plaats voor een uniek nieuw individu, 'to be ready for the new'.

Maar is 'to clear its memory banks to be ready for the new' niet de definitie van religie zelf? Zou het kunnen dat religie, in de betekenis van het cultiveren van openheid, de mens meer 'ready for the new' maakt en zo meer in staat stelt om zich aan de omgeving aan te passen en te overleven?

3 Door terug te keren naar de eicel, die nog niets geleerd heeft en massaal geproduceerd wordt, wist de species in haar ontwikkeling haar geheugen om klaar te zijn voor het nieuwe

Er zijn verschillende taalspelen. Soms drukken ze hetzelfde op totaal verschillende manieren uit. Zen houdt van koans. Het zijn cryptische verhalen, uitdagend en met een apart gevoel voor humor. Ik wil deze tekst afsluiten met een koan.

Deshan is een geleerde jonge monnik, een specialist in de Hart Sutra. Omdat hij gehoord heeft dat de zentraditie er heel andere opvattingen opna houdt, trekt hij naar een bekend zenklooster.

Bij zijn aankomst gaat hij onmiddellijk de discussie aan met de abt, Longtan. Enkele uren verder zegt Longtan: 'Het wordt laat. Zullen we ons gesprek morgen voortzetten?'

Deshan stapt naar buiten, maar komt snel terug binnen. 'Het is al donker buiten', zegt hij.

Longtan steekt een kaars aan en geeft deze aan Deshan. Op het moment dat Deshan de kaars aanneemt, blaast Longtan de kaars weer uit.

Op dat ogenblik komt Deshan tot inzicht.
... to be ready for the new?

*'By return to the unlearned and mass produced egg, the ongoing species again and again clears its memory banks to be ready for the new.'*⁴

– Gregory Bateson

4 Zie voor vertaling noot 4.

IMAGINING THE BLUE LIGHT

‘Dit is het verhaal van de grootste leugen die ik ooit vertelde en van de grootste waarheid die ik ooit ontdekte.’ Met deze woorden kondigt Vikram Gandhi zijn documentaire film *Kumaré* aan.

De leugen is duidelijk. Als tweede generatie Indiase Amerikaan begrijpt hij niet waarom zoveel Amerikanen zich willen toeleggen op yoga, meditatie en al die dingen waar hij zich nu net van probeert los te maken. Hij kan er helemaal niet bij dat ze daarbij kritiekloos achter allerlei goeroes aanlopen.

In een poging om te bewijzen dat alle goeroes nep zijn en dat iedereen een goeroe kan zijn, besluit hij zelf goeroe te worden. Hij laat zijn haar en baard groeien, trekt een oranje kleed aan en probeert het Indiase accent van zijn oma na te bootsen. Hij verbastert zijn tweede naam, Kumar, tot Kumaré. Samen met een yogalerares en een andere actrice trekt hij als Sri Kumaré, met een staf in de hand, de wijde wereld in op zoek naar leerlingen.

Hij vindt ter plekke nieuwe teachings uit. Hij fantaseert de ‘Kumaré Sutra’ met spiritueel klinkende nonsens: *‘De zoeker die de leraar vindt, laaft zich aan de melk der wijsheid.’* Hij vindt ter plekke *‘the blue light’* uit, een blauw licht van pure liefde dat hij in zich draagt en kan uitstralen naar anderen. Tot zijn verbazing ervaart iedereen dit puur fictieve, blauwe licht.

De film begint hilarisch. Wanneer steeds meer mensen hun diepste zielenroerselen aan hem toevertrouwen, wordt het

menens. Naar het einde toe, als het ogenblik nadert waarop hij zijn eigen leugen moet doorprikken, wordt het echter penibel.

Tot daar de leugen. Maar wat is de waarheid die hij ontdekt?

Om te beginnen realiseert hij zich dat de ontmoetingen die hij als Kumaré met mensen heeft, veel intenser en veel 'echter' zijn dan eender welke ontmoeting die hij als Vikram Gandhi had.

En dan, dan komt hij tot de ontdekking dat hij het blauwe licht zelf ervaart...

Er zijn mensen die godsbewijzen geschreven hebben en er zijn mensen geweest die gemeend hebben te moeten bewijzen dat God niet bestaat. Over het blauwe licht bestaat geen discussie: het is fictie, een hersenspinsel van Kumaré. Hoe kan het dan dat niet alleen anderen, maar ook hijzelf het blauwe licht gaat ervaren?

Vikram Gandhi lijkt hier op een leerling-tovenaar die, als een jonge Harry Potter, al spelend met een toverstaf zwaait en plots allerlei onverklaarbare verschijnselen om hem heen ziet gebeuren. Of op een jongen die voor een weddenschap een meisje probeert te verleiden, niet omdat hij op haar verliefd is, maar louter om te bewijzen dat hij het kan. En dan ontdekt dat hij 's nachts wakker ligt omdat hij enkel nog aan haar kan denken.

Al spelend raakt Vikram Gandhi aan een menselijke realiteit die reëler is dan hijzelf beseft. Zo raakt hij die realiteit bij anderen aan en wordt hij tot zijn eigen verbazing zelf geraakt in... Ja, in wat? We hebben er geen goede woorden voor. Als we beginnen met woorden als 'religie', 'spiritualiteit', 'het sacrale' komen we in een oeverloze discussie terecht over wat wat betekent.

En toch, hoewel we overal ter wereld religie vinden, komen we er niet uit als we religie proberen te definiëren. Zelfs de grote wereldreligies zijn nooit tot een gemeenschappelijke definitie van religie kunnen komen. Laten we het woord 'religie' hier daarom in al zijn vaagheid en ondefinieerbaarheid gebruiken voor die overal voorkomende menselijke activiteit.

Religie is een activiteit die mensen diep kan raken. Daar kun je moeilijk omheen. Het kan de heftigste menselijke emoties oproepen. Het kan tot liefde en haat leiden. Religie kan aanzetten tot oorlog en tot zelfloze humanitaire actie. Het is dus niet iets om achteloos mee om te springen.

Ook in de film wordt het heel duidelijk hoe kwetsbaar mensen hierin zijn. Gelukkig is Vikram Gandhi een 'eerlijke bedrieger'. Hij wil duidelijk maken dat niemand een goeroe nodig heeft. Een filmcriticus merkte scherp op: 'Hij is wel heel anders dan alle andere goeroes die ik gekend heb, want hij vraagt geen geld, zegt zijn leerlingen niet wat ze moeten doen, misbruikt zijn macht niet en heeft geen seks met zijn studenten.' Vikram Gandhi zelf zei hierover in een interview: voor nepgoeroes gelden veel strengere regels dan voor echte goeroes.

We hoeven niet ver te kijken om de schade vast te stellen die echte goeroes soms aanrichten. Veel mensen leven met een enorme spirituele hunker. Vaak voelen ze zich als kind daardoor al heel eenzaam. De traditionele religies hebben hier niet altijd een antwoord op. In plaats van de mensen te raken in waar ze zo naar hunkeren, wentelen ze zich in zelfbeklag. 'De mensen hebben zich van God afgekeerd', klinkt het dan. Zo spreiden ze een bedje voor Kumaré en andere echt gevaarlijke goeroes.

Diep geraakt en zonder kader of taal blijken mensen bereid tot alles. Deze menselijke realiteit is zo sterk dat sommigen er zelfs toe bereid zijn hun individuele autonomie op te geven en zich geestelijk, lichamelijk en seksueel te laten misbruiken. De vergelijking die we aan het begin maakten met verliefdheid, is misschien zo gek nog niet.

Wat Vikram Gandhi wil aantonen, is dat we het allemaal in ons hebben. Dat we geen machtsrelaties nodig hebben. Naarmate de film vordert, wordt hij een steeds sterker pleidooi voor emancipatie.

Het is in onze tijd een vanzelfsprekendheid geworden dat seksualiteit niet thuishoort in machtsrelaties. De huwelijkse plichten zijn niet langer plichten waaraan de gehoorzame echtgenote zich te onderwerpen heeft. Het idee alleen al klinkt onzindelijk in onze oren. Dat is nog niet zo lang zo: pakweg vijftig jaar geleden dacht men daar ook in het Westen heel anders over. De notie ‘verkrachting’ binnen het huwelijk bestaat bij ons nu gelukkig wel, maar in veel andere landen nog niet.

In het Westen hebben we macht en seksualiteit van elkaar losgekoppeld. Zou hetzelfde niet moeten gelden voor de relatie tussen macht en religie? De basismetaphoor in het Westen is die van de herder en zijn kudde. Kumaré toont aan hoe belachelijk simpel het is om dat in scène te zetten. Is het niet hoog tijd om in te zien hoe onzindelijk dat is, mensen die zich als een kudde schapen laten leiden door iemand die met een staf zwaait? Als we daarbij alleen maar de goeroes beschuldigen, blijven we ons gedragen als mekkerende schapen. Een leraar kan nooit meer macht hebben dan de leerlingen bereid zijn hem te geven.

Iemand keerde ontdaan terug van een intensieve zenretraite, omdat de leraar gezegd had dat hij toch wel echt een probleem had met autoriteit. Maar als al die zenstudenten daar wat meer problemen mee hadden gehad, dan hadden we al die schandalen in de zenwereld niet hoeven mee te maken.

Dat wil niet zeggen dat er geen plaats is voor leraren. Ik heb zelf een diep respect voor veel mensen van wie ik heb mogen leren. Maar waarom zou je die persoon macht moeten geven? Misschien dienen we hier een onderscheid te maken tussen natuurlijke autoriteit en macht, in de zin van ‘autoriteit verdient respect, macht eist het’.

*Het is hoog tijd om in te zien hoe
onzindelijk dat is, mensen die zich
als een kudde schapen laten leiden
door iemand die met een staf zwaait.*

In zijn experiment maakt Kumaré zichtbaar dat een leraar respect verdient door het respect dat hijzelf opbrengt voor de leerling en door de tact waarmee hij met diens kwetsbaarheid omgaat.